

ONTOLOJİK KANIT NE KADAR A *PRİORİ*DİR?

Doç. Dr. Metin YASA*

ÖZET

Bilindiği gibi, ontolojik kanıt, kendinden daha büyüğü düşünüle-meyen ideden hareket eder. Tanrı, Varlık, Daha Büyük, Yetkin ve Zorunlu Varlık kavramları, ilgili kanıtın teknik kavramlarıdır. Bununla birlikte, ontolojik kanıt, genelde *a priori* bir form içinde ele alınır. Bu yazının amacı, ontolojik kanıtın *a posteriori* yönünün olup olmadığını tartışmaktır.

I

Tanrı'nın varlığının *a priori* olarak kanıtlanması söz konusu olduğunda St. Anselmus'un ontolojik kanıt ile iyi bir başarı sağladığı genellikle kabul edilen bir husustur. St. Anselmus'un bu konudaki başarısının nedeni, ontolojik kanıtla ilişkin yapılmış hemen her çalışmada görüleceği üzere, ilgili kanıtı *a priori* iki ayrı versiyonla ortaya koymuş olmasıdır.¹ Burada öz olarak hemen şunu ifade edelim ki, Farabi'nin ön gördüğü şekliyle 'Zorunlu Varlık' idesi², İbn Sina'nın anılan konuya ilişkin görüşlerinin mantıksal bir sonucu olan "Biz varlık fikrini, duyum-idraklerinin yardımı olmadan, kendi varlığımızı bilmekle elde edebildiğimiz için, zorunlu varlığın doğrudan bir sezgisine sahibiz"³ düşüncesi, ve St. Anselmus'u sürekli meşgul eden 'yetkinlik varlığı gerektirir'⁴ görüşü, kuşkusuz, doğrudan ontolojik kanıt ile ilgilidir. Ancak, bizim bu yazıdaki amacımız, ne ontolojik kanıtın tarihsel ardalanı üzerinde durmak, ne filozofların ilgili kanıtla ilişkin görüş ve eleştirilerini tartışmak, ne anılan kanıtın Farabi mi, İbn Sina mı yoksa St. Anselmus ile

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Sözgelimi bkz.: John Hick, **Philosophy of Religion**, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1990, s. 16.

² Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, İzmir, 1990, s. 24; Necip Taylan, **Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998, s. 25 vd.

³ Mehmet Dağ, "Ontolojik Delil ve Çıkmazları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, s. 291; krş.: Taylan, **a.g.e.**, s. 17.

⁴ Dağ, **a.g.m.**, s. 288.

mi başlatıldığını irdelemek ve ne de bu konudaki eleştirileri yeniden ele almaktır⁵.

Öyle anlaşılıyor ki, Tanrı'nın yetkin niteliklerle nitelenmesi gerektiğini öngören dinsel ve felsefi çok sayıda veri ve tartışma söz konusudur. Ancak özellikle Tanrı-yetkinlik ilişkisinin en derin tartışıldığı yer, kuşkusuz, ontolojik kanıt ve iletilerinden oluşan bağlamdır. Asıl soru şu: Ontolojik kanıt ne kadar *a priori*dir? Burada hemen şunu ifade edelim ki, bu konudaki tek taraflı iddialar bütünüyle gerçeği ifade etmeden uzaktır. Bu cümleden olarak, sözgelimi, ontolojik kanıtın salt *a priori* olduğunu söylemek, büyük ölçüde, olsa olsa kavramları bir yönde yorumlamanın bir ifadesi olabilir. Konuyu açacak olursak: Ontolojik kanıtın özüne ilişkin sıkça dile getirilen ifadelerin bir örneği şudur:

“Ontolojik kanıtlar, Tanrı vardır sonucuna ileten, analitik, *a priori* ve zorunlu öncüllerden oluşur”.⁶

Yukarıdaki türden bir ifadeyi, ontolojik kanıtın tarihsel ardalanı, özü, işlevi ve işleyişine ilişkin hemen her yazıda görmek mümkündür. Buna göre ontolojik kanıt Tanrı'nın varlığını soyut akıl yürütmeden hareketle kanıtlama girişimidir. Kanıt, bu nedenle, empirik içerikten yoksun, *a priori* olarak nitelenmekte ve merkezde Tanrı kavramının çözümlenmesi yer almaktadır.⁷

Ontolojik kanıtı anlayabilmek için bazı temel kavramları açıklamak gerekir:

1. Daha Büyük Varlık: St. Anselmus bu kavramla, daha yüce, daha üstün ve daha yetkin varlığı kastetmektedir.⁸

2. Realizm: Realizm, nominalizm karşıtı bir kavram olup, St Anselmus'un yaşadığı dönemde en etkin felsefi doktrindi. Bu doktrine göre kavramlar, evrensel olarak nitelenir ve insan anlığından bağımsız bir biçimde gerçek olarak vardır. Buna göre, eğer Tanrı'nın varolduğu düşünülebiliyorsa Tanrı vardır.⁹ Çünkü, düşüncenin, ontolojik kanıt

⁵ Ontolojik kanıtla ilişkin kimi görüş ve eleştiriler konusunda bkz.: Aydın, **a.g.e.**, s. 22 vd.; Taylan, **a.g.e.**, s. 17 vd.; A. R. Mohapatra, “Tanrı'nın Varlığı”, çev.: MetinYasa, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 16, Samsun, 2003, ss. 355-356; David Cook, **Filozoflar ve İnanç**, çev.: Leyla Güleç, Haberci, İstanbul, 2004, s. 217 vd.; William T. Blackstone, **Dinsel Bilgi Sorunu: Felsefi Çözümlerinin Dinsel Bilgi Sorununa Etkileri**, çev.:Tuncay İmamoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 190-191.

⁶ <http://plato.stanford.edu/entries/ontological-arguments/>, (23.12.2005).

⁷ The Ontological Argument, <http://www.philosophyofreligion.info/ontological.html/> (23.12.2005); krş.: André Comte-Sponville, **Felsefeyi Takdimimdir**, çev.: S. Seza Yılcıoğlu, Altın Kitaplar, İstanbul, 2006, s. 79.

⁸ Mohapatra, **a.g.m.**, s. 355.

⁹ Ontological argument,

bağlamında Tanrı'yı varolmadığı anlamında düşündüğünden Tanrı'nın varolmadığını olumlaması imkansızdır.¹⁰

3. Yetkin Kavramı: Yetkin kavramı ile, sıradan yetkinlikler değil, sözelimi akıllılık, güzellik, güç vb. gibi yetkinliklerde en üst düzey kastedilmektedir.¹¹ Aynı anlamda İslam filozofları ise ekmel, akdem gibi kavramlar kullanır.¹²

Bu kavramlar, *Proslogium*'un 2. bölümünde¹³ yer alan metinden de anlaşılacağı üzere St. Anselmus'da ontolojik kanıtın ilk versiyonu için geçerlidir¹⁴; ve anılan versiyon şu şekilde ortaya konabilir:

1. Kendinden daha büyüğü tasavvur edilemeyen bir varlık olarak Tanrı düşüncede vardır.

2. Düşüncede ve gerçekte varolan bir varlık, düşüncede var olan bir varlıktan daha büyüktür.

3. Öyleyse Tanrı hem düşüncede hem de gerçekte vardır.¹⁵

Kanıtın St. Anselmus'da bir de *Proslogium*'un 3. ve 4. bölümünde yer alan metinlerden anlaşılacağı üzere¹⁶ kendinden daha büyüğü dü-

http://en.wikipedia.org/wiki/Ontological_argument#Philosophical_assumptions_underlying_the_argument/ (23.12.2005).

¹⁰ Dominique Folscheid, **Felsefe Akımları**, çev.: Muna Cedden, Dost, Ankara, 2005, s. 42.

¹¹ Ontological argument, http://en.wikipedia.org/wiki/Ontological_argument#Philosophical_assumptions_underlying_the_argument/ (23.12.2005).

¹² Aydın, **a.g.e.**, s. 24.

¹³ Anılan Metin şöyledir: "Kendinden daha büyüğü düşünemeyen yalnızca düşüncede ise kendinden daha büyüğü düşünemeyen, kendinden daha büyüğü düşünülebilir olur. Ancak bunun olanaksız olduğu açıktır. Bu durumda, kuşkusuz, kendinden daha büyüğü düşünemeyen varlık varsa, bu varlık, hem düşüncede hem de gerçekte vardır", Bkz.: St Anselm of Canterbury, **Proslogium**,

<http://www.philosophyofreligion.info/proslogium2.html/> (23.12.2005); metnin Türkçe çevirisi için bkz.: Betül Çotuksöken- Saffet Babür, **Metinlerle Ortaçağda Felsefe**, Ara yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 149.

¹⁴ Hick, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁵ Anselm's original argument, http://encyclopedia.laborlawtalk.com/Anselm.27s_original_argument#Anselm.27s_original_argument/ (23.12.2005).

¹⁶ 3. Bölüm'deki metin şöyledir: "Eğer kendinden daha büyüğü düşünemeyenin varolmadığı düşünülebilirse, bu varlık, kendinden daha büyüğü düşünemeyen olamaz. Ancak bu, uzlaşımı olanaksız bir çelişkidir. Bu durumda kendinden daha büyüğü düşünemeyenin varolması, varolmaması düşünemeyecek kadar açıktır", bkz.: St Anselm of Canterbury, **Proslogium**, <http://www.philosophyofreligion.info/proslogium3.html/> (23.12.2005); metnin Türkçe çevirisi için bkz.: Çotuksöken- Babür, **a.g.e.**, s. 150. 4. Bölüm'deki metin ise şöyledir: "Tanrı kendinden daha büyüğü düşünemeyen bir varlıktır. Bunu iyi anlayan biri, onun bu şekilde varolduğunu, varolmamasının düşünemeyeceğini de anlar. Bu du-

şünülemeyen varlığın varolmadan edemeyeceğini öngören, dolayısıyla da zorunlu varlık kavramını hareket noktası olarak seçen ikinci bir versiyonu vardır.¹⁷

“Bu ikinci şekilde anahtar terim, ‘varlık’ değil ‘zorunlu varlıktır’, Tanrı zorunlu olarak vardır. Böyle bir varlığa sahip olmak, ‘mümkün’ varlığa sahip olmaktan daha çok mükemmellik arz eder. Tanrı, kendisinden daha mükemmeli tasavvur edilemeyen varlık olduğuna göre, O, zorunlu olarak vardır. İslam filozoflarının deyimiyle O Vacibu’l Vucud’tur. Bu ikinci şekilde ağırlık, ‘varolma’ ile ‘varolmama’ arasındaki mukayeseye değil, ‘zorunlu olarak varolma’ ile ‘zorunlu olarak varolmama’ mukayesesine kaymaktadır.”¹⁸

Buna göre, Tanrı, yetkinlik ve varlık kavramlarına atıfla kabaca ifade etmek gerekirse: İleri düzeyde bir zihinsel etkinlik ve dil becerisi gerektiren ontolojik kanıt söz konusu olduğunda, yetkinlik Tanrı kavramının bir parçasıdır ve anılan yetkinlik varolmayı, Tanrı kavramı da Tanrı’nın varolmasını gerektirmektedir.¹⁹ Sonuçta, St. Anselmus, ontolojik kanıtı *a priori* bir yaklaşımla ele almakta ve kanıtın görünüle ilişkisini kurma gibi bir çabanın içine girmemektedir.

Ontolojik kanıtın sadece *a priori* olarak görülmesi, eğer bir sorun ise, bu, ontolojik kanıtı savunan Farabi, İbn Sina ya da St. Anselmus gibi filozofların değil, ilgili kanıtın, tek yönlü ele alınması gerektiği üzerinde ısrar edenlerin sorunudur. Ontolojik kanıtın, sadece *a priori* bir öz taşımadığı ortadayken²⁰, taşıyormuş gibi algılanması ise bütünüyle ön yargılardan kaynaklanmaktadır. Bizce, ontolojik kanıtın *a posteriori* olarak ele alınmasının olası olduğuna ilişkin en güzel iki örnek, çağdaş din felsefesinde Kurt Gödel ve Alvin Plantinga, geleneksel İslam düşüncesi içinde ise İbn Arabi ve İbn Teymiyye’dir.

II

Bir matematik bilgini olan Gödel, ontolojik kanıtı mantıksal açıdan ele almış, bunu yaparken de bir şekilde nesnele atıfta bulunmayı ihmal etmemiştir. Ancak, anlatıldığına göre, son derece dindar olan Gödel, ontolojik kanıtı yanlış kurmuş olabileceğinden ya da kurduğu

rumda Tanrı’nın böylece varolduğunu anlayan biri, onun varolmadığını düşünemez”, bkz.: St Anselm of Canterbury, **Proslogium**, <http://www.philosophyofreligion.info/proslogium4.html/> (23.12.2005); metnin Türkçe çevirisi için bkz.: Çotuksöken- Babür, **a.g.e.**, s. 151.

¹⁷ Hick, **a.g.e.**, s. 16; Aydın, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁸ Aydın, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁹ The Ontological Argument, <http://www.philosophyofreligion.info/ontological.html/> (23.12.2005).

²⁰ York H. Gunther, “The Ontological Argument—A posteriori?”, <http://www.csun.edu/> (23.12.2005).

şekliyle yanlış anlaşılmasından endişe duyduğundan, ilgili kanıtı kendi kurduğu haliyle hayattayken yayınlamamıştır. 1970'li yıllarda kanıtı arkadaşlarına sunmuş; o haliyle kanıt ancak 1987'de ölümünden sonra yayınlanabilmiştir.²¹ Gödel'in bu bağlamdaki temel yaklaşımları özetle şu şekilde ortaya konabilir:

1. Gödel, ontolojik kanıtla ilişkin mantıksal versiyonu kullanırken, sözgelimi, '2 + 2 = 4' gibi zorunlu gerçeklik ile 'yeryüzünün yarından fazlası su ile kaplıdır' gibi olası gerçeklik arasında bir ayırma gider. Daha açık konuşmak gerekirse, tüm olası dünyalara atıfla, eğer bir önerme, tüm olası dünyalarda doğru ise bu zorunlu gerçekliktir; yalnızca bizim dünyamızda doğru ise bu da olası gerçekliktir.²²

2. Gödel'e göre, bir 'nitelik', olası her dünyada her bir objeye ilişti-rilebilir. Ancak, tüm dünyaların, aynı objeleri içermediğini akılda tut-mak gerekir. Zira, kimi objeler kimi dünyalarda yer alırken kimi dünya-larda yer almaz. Dolayısıyla bir nitelik, ancak somut bir dünyada yer alan bir objeye ilişti-rilebilir. Sözgelimi: (X bir nitelik olarak), 'X' gri; (G bir obje olarak), 'G' benim gömleğim, olsun. Buna göre, içinde yaşadığımız dünyada 'X'i 'G'ye ilişti-rmek, başka bir deyişle 'gömleğim gridir' demek doğru iken, gri gömleğim başka bir dünyada olmadığından, aynı önerme o başka dünya için yanlıştır. Benzer şekilde şunu da söyleyebi-liriz: Eğer P niteliğini içeren herhangi bir obje, aynı zamanda sözgelimi Q niteliğini içeren bir dünyada yer alıyorsa, 'P' niteliği 'Q' niteliğini ge-rektirir. Sözgelimi: P niteliğine atıfla, 'X, 2 metreden uzundur' diyebil-iyorsak, 'Q' niteliğine atıfla da 'X, 1 metreden uzundur' diyebiliriz.²³

3. Gödel, ontolojik kanıtı, bir takım aksiyomlardan hareketle or-taya koymaya çalışmaktadır. Şöyle ki:

Aksiyom 1: Bir 'olumlu' niteliği, diğer 'olumlu' niteliklerden ayır-mak mümkündür.

Aksiyom 2: Eğer "P" olumlu ise ve "Q"yu gerektiriyorsa "Q" olum-ludur.

Aksiyom 3: Eğer "P" bir nitelikse ya "P" ya da olumsuzlu olumlu-dur.

Aksiyom 4: Zorunlu varlık bir olumlu niteliktir.

²¹ Gödel's Ontological Prof, http://www.infothis.com/find/G%F6del%27s_ontological_proof/ (23.12.2005).

²² Gödel's Ontological Prof, http://www.infothis.com/find/G%F6del%27s_ontological_proof/ (23.12.2005).

²³ Gödel's Ontological Prof, http://www.infothis.com/find/G%F6del%27s_ontological_proof/ (23.12.2005).

Bu aksiyomlar ışığında, yeni bir G niteliği şöyle tanımlanabilir: Eğer X olası bir dünyada bir obje ve aynı dünyada tüm olumlu P niteliklerini X'e atfetmemiz mümkün ise, G niteliğini X'e atfetmemiz doğrudur. G, 'Tanrı-gibi' bir nitelik olarak adlandırılır. Tanrı-gibi niteliğe sahip olan X, Tanrı diye adlandırılır.²⁴

Yukarıda sunduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Gödel, ontolojik kanıtı ortaya koymada görünene atıfta bulunmadan, sözcelimi, 'olası dünya', '2 metreden daha uzun', 'gri gömlek' gibi kavramların içinde yer aldığı görünene dikkate almadan edememektedir.

III

Alvin Plantinga, ontolojik kanıtı mantıksal form halinde tartışan başka bir çağdaş din felsefecisidir.²⁵ Plantinga'nın da ontolojik kanıt konusunda bir takım düşünceler ileri sürdüğü görülmektedir. Şöyle ki:

1. İçinde 'en büyük olma' niteliğine sahip bir varlığın varolduğu olası bir dünya vardır.

2. Öyleyse, en büyük olma niteliğine sahip bir varlık vardır.²⁶

Bununla birlikte, Plantinga; yukarıda anılan türden bir akıl yürütmeye, sözcelimi,

1. En büyük olma niteliğine sahip bir varlık yoktur.

2. Öyleyse içinde en büyük olma niteliğine sahip bir varlığın yer aldığı olası bir dünya yoktur.

şeklinde bir akıl yürütmeye rahatlıkla karşı çıkılacağına farkındadır ve anılan iki akıl yürütmeden hangisinin daha anlaşılır, açık ve kabul edilebilir olduğu konusunda yeterince ısrarlı değildir.²⁷ Plantinga'nın bu konuda açık olan görüşü şöyledir: "Ontolojik kanıtı oluşturan temel önermelerin, sonucu *gerektirmediği* ya da sonuca *iletmediği* söylenebilir. Ancak temel önermelerini kabul etmek rasyonel olduğundan, ilgili akıl yürütmeler, sonucu kabul etmenin de rasyonel olduğunu gösterir."²⁸ Konuyu biraz daha netleştirecek olursak, Plantinga'nın savunduğu şekliyle ontolojik kanıt, aşağıda sözü edilen

²⁴ Gödel's Ontological Proof, http://www.infothis.com/find/G%F6del%27s_ontological_proof/ (23.12.2005).

²⁵ A. Plantinga'nın ontolojik kanıtla ilgili görüşlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: A. Plantinga, **God and Other Minds**, Cornell University Press, London, 1975, s. 26vd, 64vd.

²⁶ Ontological Arguments, <http://plato.stanford.edu/entries/ontological-arguments/#6/> (23.12.2005).

²⁷ Ontological Arguments, <http://plato.stanford.edu/entries/ontological-arguments/#6/> (23.12.2005).

²⁸ Ontological Arguments, <http://plato.stanford.edu/entries/ontological-arguments/#6/> (23.12.2005).

5'li önermeler seti ve "en büyük varlığın varolması olasıdır" şeklindeki önerme ışığında tartışılmaktadır:

1. Tanım gereği, zorunlu olarak varolan bir varlık en büyük varlıktır ve ilgili varlık zorunlu olarak her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mutlak iyi olandır.

2. Olabilirlik halinde ifade etmek gerekirse, en büyük varlık vardır.

3. Bu durumda, olabilirlik halinde ifade etmek gerekirse, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mutlak iyi olan bir varlığın varolması zorunlu olarak doğrudur. (1 ve 2 birlikte)

4. Şu halde, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mutlak iyi olan bir varlığın varolması zorunlu olarak doğrudur. (3 ve önerme seti birlikte)

5. O halde, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve mutlak iyi olan bir varlık vardır. (4 ve zorunlu olarak doğru olan önermelerin doğru olduğu kabul edilerek) ²⁹

Plantinga'nın ontolojik kanıtla ilişkin yaklaşımı özetle şöyledir: Bir önermenin zorunlu olarak doğru olması olası ise anılan önerme zorunlu olarak doğrudur. Bununla birlikte, Plantinga'nın savunduğu şekliyle ontolojik kanıtla yönelik en büyük eleştiri, 5'li önerme seti ile doğrudan ilişkilidir. O da şudur: Anılan önerme seti, bireysel bir öz taşımakta olup, evrensel içerikten yoksundur. Aslında Plantinga'nın kendisi de mantıksal önermeler eşliğinde dile getirilen ontolojik kanıtın Tanrı'nın varlığına ilişkin iyi bir kanıt olduğunu düşünmez. Ona göre önemli olan kanıtın ulaştırdığı sonuç değil, önermeler arasındaki bağıdır. Plantinga, olabilirlik içeren önermelerden zorunlu önermelere geçişin her zaman hatalı olmadığı kanısındadır.³⁰

Gödel'e oranla, bu konuda daha belirgin düşünceler ileri süren Plantinga'nın da her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve bütünüyle iyi olan bir varlık varsa o varlığın 'en yetkin varlık' niteliğine sahip olması, ve yine olası her dünyada en yetkin varlık niteliğine sahip olan bir varlığın 'en büyük varlık' olması gerektiği temel görüşünden hareketle bir takım akıl yürütmelere gittiği, dolayısıyla da, ontolojik kanıtı tartışırken, 'olası dünya' kavramına atıfla ilgili kanıtı a posteriori alana çekmek durumunda kaldığı görülmektedir.

²⁹Plantinga's modal form and contemporary discussion, http://encyclopedia.laborlawtalk.com/Ontological_argument#Plantinga.27s_modal_form_and_contemporary_discussion/ (23.12.2005).

³⁰Plantinga's modal form and contemporary discussion, http://encyclopedia.laborlawtalk.com/Ontological_argument#Plantinga.27s_modal_form_and_contemporary_discussion/ (23.12.2005).

Bu aşamadan sonra, St. Anselmus'un ontolojik kanıtı ortaya ko-yuşuna atıfla,

1. Tanrı en büyük olası varlıktır ve tüm yetkinliklere sahiptir.
2. Varlık bir yetkinliktir.
3. Tanrı vardır.

şeklindeki o çok bilinen *a priori* versiyon geçerliğini hala korusa da, bizim dikkatimizi çeken nokta, çağdaş din felsefesinde, bir örneğini Gödel ve Plantinga'da gördüğümüz üzere, ontolojik kanıtın evren ve içindikiler dikkate alınarak tartışılmasıdır.

IV

Şu ana dek tartıştığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere, ontolojik kanıtla ilişkin *a posteriori* tavır takınmayı gösteren görüşler içinde, bir yandan, yetkin varlığı destekleyecek şekilde olası dünyalar kavramına atıfta bulunulduğu hususu, öte yandan evren ve içindikilerin ontolojik kanıtın temel önermeleriyle birlikte anılmasının ilgili kanıtla güç kattığı düşüncesi öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, ontolojik kanıtı *a posteriori* bir yaklaşımla ele alma, her ne kadar çağdaş din felsefesinde Gödel ve Plantinga gibi bazı düşünürlerde görülse de, doğrusu, ilgili kanıtı anılan yaklaşımla ele almak geleneksel İslam düşüncesi için hiç de yabancı değildir. Bu noktanın açılımı bağlamında iki önemli İslam düşünürünü burada anmakta yarar vardır: İbn Arabi ve İbn Teymiyye.

Tanrı'nın varlığını kanıtlamadan daha çok bir yandan Tanrı'yı öte yandan evren ve içindikileri anlama amacıyla olduğu anlaşılan İbn Arabi'nin³¹, gene de, Tanrı'nın varlığının geleneksel teistik kanatlarından biri olan ontolojik kanıtla ilişkin ileri düzeyde bir takım düşünceler ileri sürdüğü görülmektedir. Bu cümleden olarak İbn Arabi'nin konuya *a priori* ve *a posteriori* olmak üzere iki açıdan yaklaştığı anlaşılmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ontolojik kanıt söz konusu olduğunda akla gelen temel nokta, anılan kanıtın *a priori* bir öz taşımasıdır. Hal böyle olunca, en yetkin varlık olarak tanımlanan Tanrı'dan gene Tanrı'ya ulaşan kanıt³² olarak bilinen ontolojik kanıtla ilişkin en temel yaklaşım da *a priori* olmak durumundadır. İbn Arabi, *a priori* yaklaşımı aydınlatacak biçimde, önce, Tanrı kavramının analizi üzerinde durur ve bu bağlamda Tanrı'nın Tek olması gerektiğini vurgular. Özetle şöyle der:

i. Zorunlu varlıkta ortaklık söz konusu olsa, aralarında hangisinin daha yetkin olduğu sorunu doğardı.

³¹ Bkz.: Metin Yasa, **İbn Arabi ve Spinoza'da Varlık**, Elis Yayınları, Ankara, 2003.

³² Aydın, **a.g.e.**, s. 22; krş.: Taylan, **a.g.e.**, s. 17.

ii. İkisinin de zorunlu varlık olmadığı düşünülse, olabilenlerin taşıdıkları özleri taşımaları gerektiği sorunu ortaya çıkardı.

iii. Varlığa etki konusunda bağımsız olmadıkları ileri sürülse, ikisinden birinin Tanrı olmaması gerektiği sorunu ile karşı karşıya gelinirdi.

iv. Varlığa etki konusunda yalnızca biri bağımsız olsaydı, yalnızca birinin Tanrı olması gerektiği sorununa kapı aralanırdı.

v. İkisi de bağımsız olsaydı, bir eylemde iki bağımsız etkenin birleşmesi dolayısıyla da yapılan eylemde çatışma sorunu kaçınılmaz olurdu.³³

İbn Arabi, yine, Tanrı kavramının çözümlemesi üzerinde dururken, Tanrı'nın niteliklerini öne çıkarır ve Tanrı'nın tüm niteliklerinin Tanrı olmanın bir gereği olduğuna işaret eder:

"Tanrı'nın tüm nitelikleri öze ekli olmayıp kendiyile vardır. Ekli olsalardı, ilgili nitelikler yetkin nitelikler olduğundan, Tanrı'nın yetkinliği niteliklere bağlı olurdu. Böylece de yetkinliği öze eklenir ve özü noksanlıkla nitelenirdi."³⁴

"Özsel yetkinlik ve özsel zenginliği zorunlu olan bir varlık, nedenin nedenliye bağımlı olması durumu ortaya çıkacağından, her hangi bir şeyin nedeni olamaz. Her şeyden aşkın olduğundan Tanrı'nın neden olması imkansızdır. Bununla birlikte tanrısallık ilgileri kabul eder."³⁵

Öte yandan İbn Arabi, yine aynı bağlamda, ontolojik kanıtın özüne uygun olan birer nitelik olarak bir yerde 'yücelik', başka bir yerde ise 'yetkinlik' üzerinde durur:

"Yücelik Tanrı'nın güzel isimlerinden biridir. Varolan yalnızca kendisiyken kimden yücedir? Öyleyse O, özü gereği yücedir. Yahut, her şey kendisiyken neden yücedir? Öyleyse O, varlığıyla yücedir. O, varolması açısından, varolan bütündür."³⁶

Kuşkusuz yetkin olan O'dur /

Hem yakında hem uzakta görünür.³⁷

³³ İbn Arabi, **Tefsir el-Kur'an el-Kerim**, thk. ve tkd.: Mustafa Galib, Matbaa Erman, Tahran, 1978, C. I, s. 737.

³⁴ İbn Arabi, **el-Futuhât el-Mekkiyye**, Dar Sadır, beyrut, trsz, C. I, s. 284.

³⁵ İbn Arabi, **el-Futuhât el-Mekkiyye**, C. I, s. 42 ; krş.: **el-Futuhât el-Mekkiyye**, C. I, s. 194..

³⁶ İbn Arabi, **Fusus el-Hikem**, Dar el-Kitab el- Arabi, Beyrut, trsz, s. 76; krş.: **el-Futuhât el-Mekkiyye**, C. II, s. 543.

³⁷ İbn Arabi, **Divan**, Dar el-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1996, s. 157.

Sonuncu alıntı, kuşkusuz, İbn Arabi'nin ontolojik kanıtı aynı zamanda *a posteriori* olarak ele aldığı gösteren önemli bir ifadedir. Bununla birlikte, İbn Arabi, Gazali'nin teodise oluşturmaya yönelik o bildik ifadesini, bir yazımızda tartıştığımız güzellik kanıtı bağlamında kullanmaya ek olarak³⁸, ontolojik kanıtın *a posteriori* yönüne dikkat çekmek için de kullanmaktadır. Gazali'nin o bilinen ifadesi şudur:

"Olabilirlik halinde bu evrenden daha güzeli, daha tamı ve daha yetkini yoktur. Eğer olsaydı ve Tanrı'nın yapma gücü olduğu halde yapmasaydı, bu, cömertliğe uymayan cimrilik ve adalete uymayan haksızlık olurdu. Eğer gücü yetmeseydi, bu da tanrısallığa uymayan güçsüzlük olurdu."³⁹

Bu noktada, İbn Arabi'den, ontolojik kanıtı *a posteriori* olarak da ele aldığı gösteren ve yorum gereksinim duyulmayacak kadar açık örnek ifadeler alıntılanmak gerekirse, işte birkaç alıntı:

"Olabilirlik halinde bu evrenden daha iyisi yoktur; çünkü varlıkta, Hakk'tan daha yetkini, tanrısallıkta ise ilgili niteliklerle nitelenenden daha üstünü yoktur. Yüce Tanrı'nın bir niteliği ya da ilgisi yok olsa, ne evren var olurdu, ne de evrende gördüğümüz tabakalar. Oysa, bunlar vardır; tabakalar var, yetkinlik tamam, bağlantı ise anlaşılır bir yapıdadır."⁴⁰

Tanrımdan yetkin bir varoluş diledim /
Şöyle dedi: oluşun varlığı, benim varlığım⁴¹
Yetkinliğim, ona kul olmamdır orada da /
Efendilik neyime, neyime de⁴²

Öte yandan İbn Arabi'ye göre Tanrı en yetkin varlıktır. Ancak Tanrı'nın yetkinliğini gereği gibi anlamak sanıldığı kadar kolay değildir. Şöyle der:

Eğer O, benimle yansıdıysa / ben ona muhtacım
Yok eğer ben onunla yansıdıysam / O, bunu yadsımaz

³⁸ Bkz.. Metin Yasa, "Güzellik Kanıtı ve Taşıdığı Felsefi Değer". **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl, 8, Sayı, 18, 1-16, Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 2004.

³⁹ Ebu Hamid el-Gazali, **İhya Ulum ed-Din**, Dar el-Kalem, Beyrut, C. IV, s. 242.

⁴⁰ İbn Arabi, **el-Futuhât el-Mekkiyye**, C. I, s. 441.

⁴¹ İbn Arabi, **Divan**, s. 329.

⁴² İbn Arabi, **Divan**, s. 423.

Gereksinimsizlik niteliği benle / Ben O'nu yadsırım

Derken, şöyle ya da böyle / Öğrendik onu yüceltmeyi⁴³

Görüldüğü üzere, Tanrı kavramını çözümlemesine ek olarak, “Tanrı'nın uzakta ve yakında olması”, “Tanrı'nın varolanla yansması”, “oluşun varlığının Tanrı'nın varlığı olması” gibi ifadeler, İbn Arabi'de, ontolojik kanıtın *a priori* yönünün yanında bir de *a posteriori* yönünün varolduğuna işaret eden önemli ifadelerdir.

V

Ontolojik kanıtla yönelik düşünceleri, İbn Arabi'ye oranla daha yüzeysel olan İbn Teymiyye⁴⁴, anılan konuda şöyle bir ifadeden hareket eder:

“Bu, bir kemal sıfatıdır. Bu nedenle onun Allah hakkında kabul edilmesi gerekir”, veya “bu bir eksiklik sıfatıdır. O bakımdan onun Allah için kabul edilmemesi gerekir”.⁴⁵

İbn Teymiyye, yetkinlik niteliğinin açıklanması bağlamında, dinsel verilere ilişkin kimi ayetlere atıfla bir takım yorumlara gider. O, sözcülimi, “yaratıcı, yaratmayan gibi midir?” (Nahl: 17) ayetinde yaratıcının yaratılardan üstün olduğuna vurgu yapıldığını; “bilenenlerle bilmeyenler bir olur mu hiç?” (Zümer: 9) ayetinde bilenenin bilmeyenden daha yetkin olduğunun ön görüldüğünü; “Kör ile gören bir olmaz” (Fatır: 21) ayetinde görmemenin görmeye oranla bir eksiklik olduğunun öne çıkarıldığını dile getirir.⁴⁶

İbn Teymiyye, kemal yada yetkinlik konusunda üç temel noktaya işaret eder:

1. Yetkinlik vardır, ve yetkin olmak, eksikliklerden uzak olmayı gerektirir.⁴⁷

2. Kendiyle yetkinlik ve başkasıyla yetkinlik üzere iki tür yetkinlik vardır.⁴⁸ Başkasıyla yetkinlik, görece bir yetkinliktir ve anılan yetkinlik için eksiklik düşünülebilir.⁴⁹ Gerçekten de bir konumda tam, bir konumda eksik olan bir şey, kimi varlıklar için eksik olurken, kimi-

⁴³ İbn Arabi, **Divan**, s. 112.

⁴⁴ İsmail Hakkı İzmirli, **İslam Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri Arasında Mukayese**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1964, s. 59.

⁴⁵ İbn Teymiyye, **İsim ve Sıfat Tevhidi**, çev.: Heyet, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1998, s. 146.

⁴⁶ Daha başka örnekler için bkz.: İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 158vd.

⁴⁷ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 164.

⁴⁸ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 155.

⁴⁹ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 214.

leri için yetkinlik olabilir. Bu durumda, böyle bir şey, varolan bir şey için mutlak yetkin olarak görülemez.⁵⁰

3. Kendiyle yetkinlik, ancak Tanrı için vardır, çünkü Tanrı'nın özü bunu gerektirmektedir. Zira Tanrı gereksinimsizdir. Bu anlamda Tanrı, yalnızca varlığında değil, aynı zamanda niteliklerinde de en yetkin varlıktır.⁵¹

İbn Teymiyye, yetkinliğin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda da bir takım bilgiler verir. Bunu da iki açıdan ele alır:

1. Varlık Açısından: Var olan, ya zorunludur, ya da olasıdır. Olasının, varlığı zorunlu olana gereksinimi kaçınılmazdır. Varlığı zorunlu olanın varlığı, her iki açıdan, başka bir deyişle zorunlu olarak var olması ve olasının varlığında zorunluya gereksinim duyması nedeniyle, zorunludur.⁵²

2. Nitelik Açısından:

a. Kendiyle yetkinlik, kendinden daha yetkini düşünemeyen varlığın, başkasıyla yetkinlik ise kendinden daha yetkini düşünülen olası varlığın yetkinliğidir.⁵³ Yetkinliği başkasıyla olan her zaman kendinden daha yetkini düşünemeyene gereksinim duyar.⁵⁴

b. Varlığı zorunlu olanın yetkin oluşu ya olasıdır ya da değildir. İkincisi olanaksızdır. Çünkü zorunlu olanın yetkinliğini düşünmek, olası olanın yetkinliğini düşünmeden daha önceliklidir.⁵⁵ Birincisi doğrudur. Çünkü, kendinden daha yetkini olası olan olası varlığın yetkinliği olası ise kendinden daha yetkini olası olmayan varlığın yetkinliği öncelikli olarak söz konusudur.⁵⁶

c. Kendinden daha yetkini düşünemeyen varlığın yetkinliğinin, yaratıcısı olduğu bir varlığın yetkinliğine bağlı olması olanaksızdır. Çünkü varlığı yokluğunu gerektiren bir şey, özü gereği, yoktur.⁵⁷ Böylece sonsuzca geriye gidişin önüne geçilmiş olur.⁵⁸

İbn Teymiyye'ye atıfla dile getirdiğimiz, yetkinlik türleri, yetkinlik türleri arasındaki karşılaştırma ve yetkinliği olası olanın yetkinliği zorunlu olana bağımlı olması gibi hususlar, İbn Teymiyye'nin, ontolojik kanıtı bir şekilde *a posteriori* olarak da ele aldığını göstermektedir.

⁵⁰ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 218.

⁵¹ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, ss. 149-150.

⁵² İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 154.

⁵³ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 155.

⁵⁴ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 156.

⁵⁵ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 154-155.

⁵⁶ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 155.

⁵⁷ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 156.

⁵⁸ İbn Teymiyye, **a.g.e.**, s. 157.

Öyle anlaşılıyor ki, Tanrı'nın varlığının *a priori* bir kanıtı olarak görülen ontolojik kanıtla ilişkin *a posteriori* çıkarımlar söz konusu olduğunda, Gödel ve Plantinga gibi çağdaş düşünürlerden önce, iki büyük İslam düşünürü olan İbn Arabi ile İbn Teymiyye'nin görüşleri çok daha büyük önem taşımaktadır.

VI

Öyle anlaşılıyor ki, ontolojik kanıtın tarihsel süreçteki seyri dikkate alındığında, ilgili kanıtı, *a posteriori* olarak da ortaya koyma çabalarına tanık olmaktadır. Bu cümleden olarak, ontolojik kanıt, başta *a priori* olmak üzere, *a posteriori* ve *ad-hominem* açıdan ele alınmaya da taşıdığı öz itibarıyla uygun görünmektedir. Çünkü, ontolojik kanıtı ortaya koyan insan anlığı, ilgili kanıtın işleyişini, görünmeyenle bağını, mantıksal iletilerini ve görünenle ilişkisini bir şekilde oluşturmuş görünmektedir.⁵⁹ Başka bir deyişle, bilinçli bir suje olan insanın anlığı, kanıtla *a posteriori* ve *ad-hominem* bir takım katkılarda bulunuyor. Kanıtın, *a priori* olarak, Tanrı'nın varlığıyla ilişkisini düzenleyen gene insan anlığıdır. Bu nedenle ontolojik kanıtı değerlendirirken, ilgili kanıtın, görünenin bir parçası olan insan anlığından bağımsız olarak algılanması zaten olası değildir. Bu nedenle, denebilir ki, ontolojik kanıt, kökü insanda, arayış ürünü ve derin düşünmeyi gerektiren bir kanıttır. Dolayısıyla, ilgili kanıtı *a priori* olarak görmek yalnızca bir yaklaşımdır.

Şu ana dek verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bu yazının sınırları içinde, ontolojik kanıtı, *a priori* olmanın yanında *a posteriori* olarak da ele almayı olası kılan üç neden açıkça belirmiş durumdadır:

i. Ontolojik kanıtı tartışan bilinçli bir suje olarak insanın, bir yönüyle de olsa görünen evrenin bir parçası olması. Bu noktada, inanca ilişkin referansların ötesinde, akılcı bir soru ve sorgulama söz konusudur.⁶⁰

ii. Ontolojik kanıtta sözü edilen 'zihinde varlık', 'hem zihinde varlık hem de gerçekte varlık' örneklerinin, görünenenden ve görünene oranla seçilmesi⁶¹.

iii. Tarihsel örneklerini İbn Arabi ve İbn Teymiyye'de, çağdaş örneklerini ise Gödel ve Plantinga'da gördüğümüz üzere, ilgili kanıt tartışılırken, görünenin de dikkate alınması.

⁵⁹ Krş.: Gunther, "The Ontological Argument—A posteriori?", <http://www.csun.edu/> (23.12.2005).

⁶⁰ Folscheid, **a.g.e.**, s. 41.

⁶¹ Dağ, **a.g.m.**, s. 293 vd.

Sonuç olarak, Tanrı'nın varlığına ilişkin herhangi bir kanıtı tartışan birinin, ilgili kanıtı, yalnızca *a priori* ya da yalnızca *a posteriori* açıdan ele alması, bir tutumun ifadesidir ve anılan kanıtı nitelemekle ilgilidir. Bu nedenle önemli olan, bir tutum takınmak ya da bir kanıtı nitelemek değil, takınılan tutum ya da nitelemenin ilgili kanıtın özünü ne kadar bağdaştığı ve kanıta ne katkı sağladığıdır.

How Much Is Ontological Argument *A Priori*?

ABSTRACT

As it is known, the ontological argument starts from an idea than which none grater can be conceived. Its technical concepts are: God, Being, Grater, Perfect and Necessary Being. However, the ontological argument is stated in general as an *a priori* form. The aim of this article is to investigate whether the ontological argumet has an *a posteriori* aspect.